

vallás sajátos költői, sőt majd poétológiai mítoszává formálja a narratívát. A szelekció poétikailag koncepcionális, és nem szűkíthető le a teológiára.

17. Jürgen Link e képpel kapcsolatban a korabeli kémiára hivatkozik, Priestley modelljére, mely szerint a vas megolvadásánál a tűz anyaga, a phlogiston, egyesülne a vassal. Jürgen Link: BEIM ZWEITEN MAL STIRBT NICHT JESUS, SONDERN JOHANNES. EINE ABWEICHENDE LEKTÜRE VON HÖLDERLINS „PATMOS” UND WAS AUS IHR FOLGT. = Jürgen Link, Rolf Parr (Hrsg.): HÖLDERLIN: FRANZÖSISCH-DEUTSCH. Essen, 1999. 43–52.

18. A hölderlini vilásképről mint theodicaeáról beszél Jochen Schmidt PATMOS-elemzése. I. m. 225 sk.

19. Rainer Nägele: i. m.

20. Žižek: i. m. 167 sk.

21. MHA I, 478.

22. SÄMTLICHE WERKE. Hrsg. von Friedrich Beißner. 8 Bde. Stuttgart, 1946–1985 („Stuttgarter Ausgabe”) 2, 333, StA, 2,2 947.

23. Jürgen Link: i. m. 47.

24. Ezzel szemben, ha a vers kizárólag az antik világ pusztulásáról szólna, akkor a tanulsága az lenne, amit például Bennholdt-Thomsen vezet le, hogy ti. Hölderlin egyfelől rá akarja vezetni a nyugati költőket arra, hogy korrekcióként befogadják azt, ami a júnói józanságon alapuló

hesperikus költészet valódi hiánya, vagyis az antik tüzes lelkesedést, éspedig úgy, hogy másfelől ennek – mint veszélyes szeretetnek – rögtön határt is kíván szabni. Anke Bennholdt-Thomsen–Alfredo Guzzoni: ANALECTA HÖLDERLINIANA, II. Würzburg, 2004. 23 sk.

25. L. Detlev Lüders kommentált kiadását: Friedrich Hölderlin: SÄMTLICHE WERKE. Wiesbaden, 1989. II. 343.

26. Charles de Roche szerint Kadmosz a bibliai Magvető eltorzított képe, a görög mítosz itt a hesperikus orbis allegorikus töréspontja lenne. Charles de Roche: i. m. 220 sk.

27. Hegel: i. m. 363.

28. Eva Kocziszky: PATMOS. Bad Homburger Vorträge, 1992/3. 33–51., illetve: Eva Kocziszky: MYTHENFIGUREN IN HÖLDERLINS SPÄTWERK. Würzburg, 1997.

29. Az eloldozó szeretet csak a szabadság végső eszméjéből érthető meg. A kettő szoros egysége a tübingeni himnuszoktól kezdve megfigyelhető Hölderlin verseiben. Gondoljunk csak a HYMNE AN DIE FREIHEIT-re.

30. L. például az elsők között Reinhard Zbikowski tanulmányát: „UND DER FÜRST”. ACCESSUS ZU EINEM THEMA DES SPÄTEN HÖLDERLIN. = Christoph Jamme–Otto Pöggeler: JENSEITS DES IDEALISMUS. HÖLDERLINS LETZTE HOMBURGER JAHRE (1804–1806). Bonn, 1988. 211–251.

Takáts József

FŐMŰ HELYETT

Jászi Oszkár utolsó budapesti előadása

Huszonnyolc évi távollét után 1947 októberében két hétre, először és utoljára, közép-európai tanulmányútja keretében hazatért emigrációjából Budapestre Jászi Oszkár, már amerikai állampolgárként, hetvenkét évesen. Jászi pályájának kutatóitól sok minden megtudható e két hétről. Egyetlen nyilvános szereplésének, a szabadkőműves Martinovics-páholyban tartott október 29-i előadásának kiadatlan szövegét Bán D. András tette közzé értő magyarázattal;¹ az utazás előkészítéséről és utóéletéről, magyarországi napjairól Litván György írt alapos, Jászi naplóját is kivonatoló tanulmányt;² a szabadkőműves páholy ülésének körülményeit Berényi Zsuzsanna Ágnes forrásközlése tárta fel.³ Az alábbi írás, az előadás elemzése, nagymértékben támaszkodik e munkákra.

Az előadás valószínűleg sok hallgatója számára volt megrázó élmény. Jászit több mint ötszázan hallgatták meg a szabadkőművesek Podmaniczky utcai székházában. Az előadást felvezető ceremónia, a páholy egykori alapítójának köszöntése maga is emelkedett légkört teremthetett. Az előadást olyan idős férfi tartotta, akit a hallgatók döntő többsége sosem látott és hallott, hírét azonban jól ismerték, sokan bizonyára írásai egy részét is. Az előadó is, hallgatói is tudták, hogy most látják és hallják őt utoljára. S nemcsak a személyes élettörténeti pillanat volt kivételes, hanem a történelmi is: az átmenet rövid időszaka „a háború utáni remények és a vasfüggöny végleges lezárulása között”.⁴ Jászi budapesti vendéglátója, Csécsy Imre, az előadás előző esti, megírás utáni próbafelolvasását nevezte „megrendítő élménynek” naplójában;⁵ egyik hallgatója, a jogszociológus Horváth Barna 1950-es levelében emlékezett vissza rá „szinte megrázó beszámoló”-ként.⁶

Az előadást Jászi régi ismerősei, egykori hívei is feszülten várhatták. 1947-ben Jászi éles vitába került velük, miután az újraindított *Husadik Század* első számába írt beköszöntő cikkében⁷ idejétmúltnak minősítette a folyóirat egykori, század eleji tudományos és politikai pozícióját, elutasítva a „kauzális világnézet” két formáját, a gazdasági és a természettudományos determinizmusra épülő szemléletet (azaz a marxizmust és a pozitívizmust), rehabilitálva a történelem és a társadalom idealista megközelítését, s elismerve az emberben élő örök vallási szükségletet. A *Husadik Század* új feladatai közt immár az olyan baloldali dogmák elleni szellemi küzdelmet is felsorolta, mint az osztályharc vagy az ellenforradalmi veszély képze. Cikkét megütközéssel fogadta a polgári radikálisok kis budapesti közössége (s a polgári radikális apák immár kommunista fiai),⁸ s hónapokig tartó személyes (levelezésben történő) és sajtóvitához vezetett, amely már Jászi hazalátogatása előtt is zajlott.

Jászit összes hallgatója politikusnak, ideológusnak, politikatudósnak vagy politikai publicistának tekintette, ám ő több okból sem tarthatott politikai beszédet. Egyrészt amerikai állampolgár volt, aki „a háború utáni remények” éveiben sem kívánt véglegesen hazatérni és politikai szerepet vállalni (legfeljebb tanácsadóit),⁹ a remények letűnése után még kevésbé. Másrészt tanulmányúton tartózkodott Budapesten, meg kívánta őrizni viszonylagos semlegességét,¹⁰ mert beszélni kívánt (beszélt is) minden jelentős politikai szereplővel. Harmadrészt úgy ítélte meg, mint leveleiben írta, hogy a tényleges politikai véleményét már nem mondhatja el Magyarországon, mert azzal csak hazai híveinek ártana. Ezért kétheti ittléte alatt egyetlen politikai nyilatkozatot sem adott, s egyetlen politikai eseményen sem vett részt. „Mint magánember jöttem haza, s különben sem vagyok politikus” – nyilatkozta rögtön megérkezése után a *Világ* újságírójának.¹¹ Ugyanakkor az előadása mégiscsak a politikáról szólt: a jó politika alapjairól.

1947-re Jászinak már lesújtó véleménye volt a magyar demokrácia esélyeiről. Már 1946 nyarán így írt a remények szertefoszlásáról Polányi Károlynak: „a történelem áthúzta azokat a reményeinket, hogy a Szovjetek demokráciát akarnak Közép-Európában. Ők mennek tovább dialektikájuk örületében, és le fognak tiporni minden igazán demokratikus törekvést”.¹² A következő év közepén pedig már úgy érezte, nyilvánosan is el kell határolódnia „Magyarország szovjetizálásától”.¹³ A *New York Times*-ban megjelent HUNGARIAN SITUATION című cikke tartalmát Litván György így foglalta össze: „Jászi egyértelműen kimondja, hogy az utóbbi hetek eseményei rációfoltok »óvatos reményeire«, s az ország a diktatúra felé halad.”¹⁴ Budapestre érkezése előtt Ausztriában kommunisták elől menekült magyar politikusokkal is találkozott, köztük régi oktobrista „bajtársával”, Nagy Vincével. Nemigen lehetett tehát kétsége afelől 1947. október 28-án, előadása megírásakor, hogy egy hamarosan kiteljesedő diktatúra árnyékában hangzik el beszéde a jó politikáról.

Csécsey Imre azért érezte megrendítő élménynek Jászi beszédét, mert mestere, idős barátja végrendeletének tekintette. Valószínűleg Jászi annak is szánta. Mint Csécsey naplójából tudjuk, az előadás napja előtti este fogalmazta meg a szövegét: „*láthatóan nagy erőfeszítésbe került a megfogalmazás, bár igen gyorsan csinálta meg. Amikor elmondta, úgy érzem, mintha a végrendeletét hallanám*”.¹⁵ Noha a beszédnek valóban vannak rögtönzés-szerű, alkalmi jellegű részei, a legfőbb témáiról – az idealista megközelítés érvényességéről, a természetjogról, a nihilizmusról és a demokráciáról – szóló központi gondolatmenete nagyon is kimunkáltnak látszik. Jászi valójában hónapok óta készült e beszédre. Egyik 1946-os levelében három indokát sorolta fel tervezett magyarországi útjának: 1) tanulmányozni a helyzetet, „2) *szűkebb körben elmondani véleményemet Magyarország és a világ szörnyű válságáról s megkísérelni az emberek lelkiismeretére hatni; 3) kezet szorítani barátaimmal és híveimmel, mielőtt a földi létet itt hagyom*”.¹⁶ Több mint egy évvel később tartott előadása valóban „*Magyarország és a világ szörnyű válságáról*” szólt.

Az előadásnak, különösen záróbekezdéseinek, valóban hagyatkozásjellege van. Ám ha valaki Jászi politikai végrendeletének kívánja tekinteni, nem árt, ha hozzátesszi, hogy olyan végrendelet ez, amelynek hiányzik az aktuálpolitikai fele, amelyet a szerző későbbi cikkeiben lelhet fel az olvasó. Én összegző alkotásnak látom az előadást, Jászi húszas-harmincas évekbeli politikai gondolkodása összefoglalásának, akár azt is mondhatnám, megíratlan főműve tartalmi kivonatának, amelybe friss, elemi politikai élmények is betörték (mint például a szlovákiai magyarok 1945 utáni elűzése vagy az új, színlelő jellegű kommunista taktika tapasztalata), olykor fellazítva, kitérőbbe ágaztatva el központi gondolatmenetét. S az összegzés is, a friss élmények is arra készítették, hogy gondolatmenetét egyben önrevízióvá is változtassa, önnön ifjúkori nézeteinek kritikájává. Ugyanakkor előadása válasz is volt a *Huszádik Század* új száma elé írt beköszöntője nyomán támadt bírálatokra, ennyiben beköszöntő cikke folytatásának vagy igazolásának is tekinthető, továbbá hozzászólásnak is az 1945 utáni évek legfőbb hazai politikai vitájához, amely a demokrácia fogalmának jelentéséről bontakozott ki.

Jászi a harmincas évek közepén-végén sok levelében írt arról, milyen művön dolgozna, ha fiatalabb volna, s ha hagyna számára elegendő szabadidőt az amerikai egyetemi oktatás. Így írt például egyik 1935-ös levelében: „*Egy nagyobb munka terve is erősen foglalkoztat, bár félek, hogy nem fogok hozzájutni, s melyet An idealistic reinterpretation of historynak szeretnék nevezni. | Valószínűleg egyike marad azoknak a torzónak, melyekből az életem áll.*”¹⁷ Az alábbi idézet egy szintén Csécseynek szóló, négy évvel későbbi levélből való: „*A Harvard University Press felkért, hogy egy kötetet írjak Deák Ferencről. De a téma nem érdekel eléggé ahhoz, hogy talán utolsó éveimet erre koncentráljam. [...] Kossuthról vagy Eötvösről írni nagyobb kísértés lett volna. De talán ez sem volna az igazi. Ha tehetném – ha időm, erőm és koncentráciási lehetőségem volna – inkább írnék egy könyvet a Zsidókérdésről vagy a Természetjogról, melynek elpusztítása Spinoza, Marx és Freud által egyik fő oka annak az erkölcsi nihilizmusnak, amelybe jutottunk, s mely még nem érte el tetőpontját.*”¹⁸ A fenti levélrészletekben említett három terv közül kettőnek a témája – a történelem idealista értelmezésének igazolása, illetve a természetjog elvetésének és az erkölcsi nihilizmusnak az összefüggése – alkotja az 1947-es előadása törzsét.

Az előadásban ugyanis arra a következtetésre jutott, hogy a nemzeti kisebbségek elűzése a lakhelyükről, a közéleti harc „szörnyűségei eldurvulása”, a militarizmus – mindazok a politikai jelenségek tehát, amelyek a közeli éveket jellemezték –, nem magyarázhatók meg egyszerűen a Hitlerre való áthárítással. Jászi szemében Hitler maga is a „nemzetközi bomlásnak a terméke”, az európai civilizáció válságáé, amely azért következett

be, mert összeomlott „a kategorikus imperativusoknak egy rendszere, amely évszázadokon, sőt évezredekken át fejtette ki hatását az európai népek jellemére”. Ez a nagy hatású erkölcsi rendszer, amely „a világ egységének és a szabad egyéniségnek hitvallása volt”, először a görög stoikusok tanításaiban formálódott ki, a természetjog rendszerében érte el kiteljesedését, s a rá következő évszázadokban ennek szellemét vitte tovább a római jog rendszere éppúgy, mint a kereszténység. Ám a XIX. század közepétől kezdődően ezt a nagyszabású, az emberi, politikai, jogi viselkedést szabályozó rendszert ledöntötték különféle új eszmeáramlatok, s ettől fogva „az emberek úgy érezték, hogy nincsen szükségük erkölcsi parancsokra, végső értékekre”. E civilizációs válság terméke a XX. század első felének erőszakra épülő politikája.

Nem a totalitárius államok két világháború közt kiépült rendszere, s nem a II. világháború tapasztalata vezette Jászit e megállapításokhoz, hanem korábbi politikai élmények: az I. világháború, illetve a marxizmus, majd a belőle kinövő bolsevizmus elemetáris hatásának a látványa. 1947-ben elmondott nézetei 1918–1919-es eredetűek. Már a döntően 1919-ben, bécsi emigrációjában írott Anti-Marx-könyvében, liberális szocializmusa akkor kiadatlan maradt kifejtésében is hosszú szövegrészt találhatunk „egész kultúránk mai szörnyű”, lényegében vallási jellegű válságáról, illetve a természetjogi felfogáshoz való visszatérés szükségességéről.¹⁹ A természetjogi gondolkodás rehabilitálása már 1918 elején közzétett *Mi a radikalizmus* című írásában is fontos elem volt, s ekkortól kezdve Jászi politikai gondolkodása egyik központi témájának számít. Naplója tanúsága szerint 1920-ban neki is kezdett egy, a természetjog felújításáról szóló mű megírásának, ám ez befejezetlenül maradt.²⁰ S még 1952-ben is emlegette egy levelében e megírandó művét, rezignált humorral: „Valószínűleg reinkarnációs stúdiumaim közé fog tartozni.”²¹

Az 1947-es előadás gondolatmenete így folytatódik: a XIX. század második felétől kezdve olyan nagy eszmeáramlatok „jutottak hatalomra” – a haszonelvűség, a pozitivizmus, a darwinizmus, a marxizmus, a materializmus, a jog erőszak- és hatalomelvű magyarázata, a freudizmus –, amelyek mindegyike „megingatta azt a hitet, hogy vannak alapvető, változatlan értékek”: mindegyikük relativizmushoz vezetett.²² „Egyéb filozófiai áramlatokról is lehetne beszélni, amelyek mind az erkölcsi nihilizmus felé sodorták az emberiséget. Itt azért említettem csupán ezeket, mert ezek a különböző áramlatok a legismertebbek, és a közhit, a társadalom ezeket követi. | A szellemi és erkölcsi faktorok relativizálása és lekicsinylése lett e korszaknak igazi levegője. Nincsenek többé alapvető, változatlan értékek, a fejlődést egyszerűen mint anyagi változások függvényét magyarázzák.” Ledőlt hát a kategorikus imperativusok korábbi rendszere, megszűnt a természetjog szabályozó ereje, „egész civilizációnk pillérei megmozogtak”, írta Jászi.

Az előadásnak ez a része a már emlegetett *Huszonegyedik Század*-beköszöntő cikkhez kapcsolódik. Ám míg ott csupán idejétmúltnak minősítette a „kauzális világnézet” két formáját, a gazdasági és a természettudományos determinizmusra épülő szemléletet (a marxizmust és a pozitivizmust), itt azt írja róluk, hogy relativizmushoz s így végső soron erkölcsi nihilizmushoz vezettek, s lerombolták az európai civilizáció ama pilléreit, amelyek a békés demokratikus fejlődés előfeltételei voltak. Az önrevízió eleme, amely a beköszöntő cikket is áthatotta, az előadásban – kimondva, kimondatlanul – jóval erősebben érvényesült. Jászi minden hallgatója tudta a teremben, hogy mindazoknak a modern eszmeáramlatoknak, amelyeket most kárhoztat, egykor az ő folyóirata, a *Huszonegyedik Század* is teret biztosított, vagy éppen zászlóvivője volt. A beszéde azért is lehetett megrázó, mert úgy is lehetett értelmezni, hogy ez a sok év után visszatérő idősebb férfi visszavonja ifjúkori tanait.

Persze akik a húszas-harmincas években legalább magyar nyelvű, a *Századunkban* közzétett írásait olvasták, azok tudhatták, hogy Jászinak döntően változtak meg a nézetei a *Huszedik Század* korszaka óta. Egy példa 1935-ből, RÉGI VITA ÚJ MEGVILÁGÍTÁSBAN című cikkéből: „Miként 1902-ben, most is azt hiszem, hogy a gondolat és a propaganda szabadsága a legfőbb szabadságjog, bár ma a természetjogi doktrína nagyobb részét tartom fejlődési igazságnak, mint három évtized előtt, amikor még – mint kortársaim közül legtöbben – egy sekély pozitívizmus és erkölcsi relativizmus hatása alatt voltam.”²³ A harmincas évektől kezdve Jászi gyakran hangsúlyozta levelezésében is, hogy messze került egykori szemléletétől. Budapesti hívei bizonyára érzékelték eltávolodását az egykori közös szemléleti alaptól, ám nem követték, vagy másfelé távolodtak el tőle. 1947-ben, a *Huszedik Század* újraindítása kapcsán kiobbant vitában ez vált nyilvánvalóvá mindegyikük számára. Jászi úgy ítélte meg (talán leegyszerűsítve a helyzetet), hogy budapesti híveinek a világnézete megrekedt a századelő évtizedeiben. Csécsy kérését, hogy írjon válaszcikket a beköszöntőjét ért támadásokra, azzal hátrította el, hogy „nem verekedhetem csak úgy melleleg egy világnézettel, melyet 25 évvel ezelőtt már túlhaladtam”.²⁴

A bécsi emigrációja első hónapjaiban többek közt Dosztojevszkijt, az ÖRDÖGÖK-et olvasó Jászi a nihilizmus fogalmát akkoriban a marxizmussal kötötte össze. 1919. augusztus 19-i naplófeljegyzése is használta e kifejezést, amelyben először merült fel az Anti-Marx-könyv ötlete: „Komm Manifest. *Csupa ellentmondást, részben erkölcsi felháborodást ébreszt bennem, hogy sok év múlva újraolvasom. Egy új manifestre volna szükség. A mai rettenetes, tanácstalan világháború nem kis mértékben a marxizmus mechanikus kommunizmusának és amorális nihilizmusának a következménye. A szellem, szabadság és szolidaritás új formuláit kell megtalálni.*”²⁵ Húsz évvel később Hermann Rauschning DIE REVOLUTION DES NIHILISMUS című könyvéről írt szemléjében, az ismertetett könyv tézisét követve, a nácizmussal kapcsolódott össze a nihilizmus fogalma, amikor a „céltalan dinamizmust, a teljes nihilizmust” nevezte a náci mozgalom valós lényegének, amely „a nemzet minden erkölcsi állandója, a teljes közös keresztény és európai hagyaték” lerombolására irányul.²⁶

Az 1947-es előadásban Jászi az előző példákban emlegetettnél jóval általánosabb értelemben használta az erkölcsi nihilizmus fogalmát. Mint rövid összefoglalásomból is kítűnhetett, itt már az AN IDEALISTIC REINTERPRETATION OF HISTORY körében járunk: eszmék okozzák a kategorikus imperatívusok egykori rendszerének a bukását. Jászi bírálata szinte az összes nagy modern elméletre kiterjed, s azzal, hogy a felsorolásához hozzáfűzi: még „egyéb filozófiai áramlatokról is lehetne beszélni”, az olvasónak az lehet a benyomása, hogy Jászi szinte a modern gondolkodás egészét elutasítja (pontosabban az 1947-es hallgatói által modernnek tartott gondolkodás egészét). A megelőző években, tanulmányaiban vagy levelezésében valóban megnevezett más eszmeáramlatokat is, amelyek a természetjognak vagy a gondolkodás szellemi alapzatának a lerontását eredményezték. 1931-es Hegel-cikkében a német gondolkodó munkásságát értelmezte úgy, mint kihívást a természetjog egész filozófiája ellen, amely „a kategorikus imperatívust áthelyezte a parancsoló államhoz”;²⁷ egyik 1933-as levelében pedig a pragmatizmust és a behaviourizmust is azon eszmék közé sorolta, amelyek „lerombolták a fiatalabb nemzedék [lehetőséges] szellemi alapzatát”.²⁸

Említettem, hogy mire Jászi 1947-ben hazatért, eszmei-politikai értelemben eltávolodott hazai híveitől. Ez a megállapítás még Csécsy Imrére is igaz, akivel ellentétes irányú politikai gondolkodási utat jártak be az előző másfél évtizedben: míg 1933 táján Csécsy a liberalizmus megújításának a lehetőségét kereste, Jászi viszont kitartott a liberális szocializmus mellett, 1947-re szinte megcserélődött az ideológiai pozíciójuk. Az a magyar gondolkodó, Polányi Mihály, akinek a műveivel párhuzamba lehet állítani Jászi

itt tárgyalt előadását, angolul írt. 1951-ben kiadott *THE LOGIC OF LIBERTY* című tanulmánygyűjteményének két írása is közeli rokona Jászi fejtegetéseinek: az 1945-ből származó *A TISZTA TUDOMÁNY TÁRSADALMI ÜZENETE*, illetve (még inkább) az 1950-ben publikált *A KÖVETKEZETLENSÉG VESZÉLYEI*. E cikkekben a szerző Jászihoz hasonló módon a relativizmushoz (radikális szkepticizmushoz) vezető modern filozófiai áramlatokat okolja a szabadság XX. századi bukásáért, utóbbi írásában a nihilizmus fogalmát is használva.²⁹ Jászi rendkívül nagyra becsülte Polányit, s 1950-ben azt írta róla egyik levelében: nagy elégtétel látni, „*hogy a leglényegesebb pontokon utunk párhuzamos*”.³⁰

Az előadás rövid történetfilozófiai szakasszal tér át a demokrácia értelmének és előfeltételeinek a taglalására. E történetfilozófiai bekezdést szerintem akár a meg nem írt *AN IDEALISTIC REINTERPRETATION OF HISTORY* című műve tézisének is gondolhatjuk: „*Az egész emberi történet minden magasabb megnyilvánulásában harc volt a tényleges adottságokkal és a merőben mechanikus felfogással szemben. Amit demokráciának nevezünk, az is ebből a vallási, erkölcsi és filozófiai szintézisből [értsd: a sztoicizmusból a természetjogon át kifejlődött rendszerből – T. J.] jött létre. Ezeket a kategorikus imperatívusokon alapult az emberi lelkiismeret állandó küzdelme a társadalmi adottságokkal szemben.*” Mint e néhány sorból is kiténik, a demokrácia az előadó számára nem politikai rendszert (intézmény- és szabálygyűttest), hanem örök emberi eszményt jelentett: az emberek tudatában homályosan élő vagy világosan kirajzolódó mércét és célt, amely történelmi cselekvésük (egyik) alapvető mozgatója. E dinamikus demokráciafelfogás némiképp a Franz Oppenheimerre emlékeztet, akinek liberális szocializmusa a tízes évek közepétől nagy hatással volt Jászi gondolkodására, ugyanis a német szociológus szintén a történelemben állandóan jelen lévő, dinamizáló eszményként beszélt a demokráciáról, illetve a helyére állított fogalomról, az akráciáról, az uralommentes társadalmi állapotról.³¹

Az 1947-es előadás demokráciabetéte azonban kevésbé elvont és utópikus, mint Oppenheimer akráciája volt. Jászi láthatóan azt kívánta hangsúlyozni, bizonyára az 1945–1947 közötti hazai demokráciavitára is utalva, hogy a demokrácia létrehozásához, működtetéséhez nem elégségesek különféle gazdasági, illetve alkotmányjogi intézkedések; vannak szükséges erkölcsi előfeltételei is. A hazai demokráciavita szövegei, tömören összefoglalva, egymással összeegyeztethetetlennek tűnő demokráciafogalmakat használtak: volt, aki keletinek és nyugatinak (Szekfü Gyula), volt, aki kollektívnek és individuálisnak (Csécsy Imre), volt, aki népinek és polgárinak (Révai József) nevezte e kétfajta demokráciát. A keletinek, kollektívnek, népnek nevezett demokrácia alapjellemzője a valós (vagyoni, gazdasági) egyenlőségre törekvés volt; a nyugatinak, individuálisnak, polgárinak nevezett demokrácia fogalmán viszont a formális szabadságjogokat biztosító intézményrendszert értették.³² Az előadás egyrészt mintha meghaladni kívánta volna e vitát, amikor azt mondta, hogy „*a demokrácia nem egyszerűen bizonyos gazdasági és alkotmányjogi változásoknak keresztülvitele*”, azaz van mélyebb alapja is, „*az erkölcsi parancsok*” érvényesülése. Másrészt a demokrácia előfeltételének tekintett „*erkölcsi parancsok*” közé mindkét demokráciafogalomból beemelt bizonyos elemeket, szintézisként állítva hallgatói elé saját változatát.

Az öt vagy hat „*erkölcsi parancs*”, kategorikus imperativus, aminek érvényesülése nélkül „*a demokrácia élettelen, alaptalan [értsd: alap nélküli] formulának bizonyul*”, a következő: 1) az egyenlő emberi méltóság elve s a belőle következő elv: nem az egyén van az államért, hanem fordítva; 2) a társadalmi egyenlőtlenségek mérséklésének szükségessége az igazságosság elvét követve; 3) a kisebbség jogának érvényesülése a többség akarata mellett; 4) a teljes vallás- és szellemi szabadság; 5) a háború kiküszöbölésére törekvés. Liberális normák együttesének tűnik ez, ugyanakkor elgondolkodtató, hogy

nem esik szó köztük se a tulajdonról, se a politikai intézményrendszeréről (a hatalmi ágak megosztásáról, fékek és ellensúlyok rendszeréről), azt sugallva, hogy az utóbbi kérdések nem tartoznak a demokrácia alapkérdései közé. A liberálisok többsége, azt hiszem, másként fogalmazna. A „parancsok” közül különösen a 2), a *szociális pont* érdekes: „Az emberi egyenlőtlenséget bizonyos értelemben sohasem lehet megszüntetni. Ámde az egyenlőtlenséget mérsékelni kell az igazságosság parancsa szerint.” Talán túlzás volna azt állítani, hogy Jászi e pontban visszavonta liberális szocializmusát, de itteni megfogalmazásában a jó társadalom ismérve nem az, hogy kizsákmányolásmentes legyen, azaz ne jöhessen benne létre munka nélküli jövedelem (mint a liberális szocializmus esetében), hanem az, hogy mérséklék benne az elkerülhetetlen egyenlőtlenséget. E pontot csak szociálisnak lehet nevezni, szocialistának nem.

Az előadás demokráciafogalmát reálissá az e témát lezáró bekezdés teszi, amely a *sikeresség* szempontjait fogalmazza meg a demokráciával szemben. Eszerint „a demokráciának igazi ereje csak akkor lesz, ha csakugyan telíteni tudjuk emberi méltósággal és az emberek egyenlősítésével nem lefelé, de felfelé”. E kijelentést talán úgy kell érteni, hogy az emberek csak abban az esetben fogadnak el demokráciának egy magát így nevező politikai rendszert, ha két, egymással összefüggő feltételnek eleget tesz: biztosítja számukra az emberi méltóságot, és képes „felfelé egyenlősíteni”. Az első, ha jól értem, főként jogi, a második főként gazdasági sikerességi feltétel. A „felfelé egyenlősítés” talán azt jelenti, hogy a gazdasági egyenlőtlenségek mérséklését nem alacsony vagyoni szinten nivellált társadalommal kell elérni, hanem olyannal, ahol az alul lévő többség vagyoni értelemben is felfelé emelkedik. Ám lehet, hogy a „felfelé egyenlősítést” tágabban kell itt érteni, s nemcsak az anyagi gyarapodást foglalja magában, hanem általában a társadalmi emancipálódás folyamatát.

Nem könnyű megmondani, milyen politikai nézetegyüttes hatja át Jászi 1947-es előadását. Egészen biztosan demokrata, individualista, antietatista és antinacionalista szöveg ez. Sok mindent átértékelte vagy egyenesen visszavont az előadásban – kimondva vagy kimondatlanul – század eleji nézeteiből: például a politika kétosztatú (progresszió *versus* reakció) szemléletét; a pozitivistát, marxistát, materialista világszemléletet; a Habsburg-monarchia megítélését. Noha a föderalizmusról nem esik szó a szövegben, ellentétét, a „*túlzott nemzeti szuverenitások rendszerét*” tarthatatlannak nevezte 1947-ben is, akárcsak annak idején. Az előadásnak a Népszövetség és az ENSZ sikertelenségéről szóló bekezdése, azt hiszem, föderalista szemszögből íródott, noha úgy véli, mindaddig hamis és eredménytelen a nemzetállamok együttműködése, amíg nem azonos értékrend alapján működnek. Az előadásban liberalizmusról, szocializmusról, konzervatívizmusról nem esik szó. Ugyanakkor, ha a demokrácia két sikerességi feltételét – az emberi méltóság biztosítását és a „felfelé egyenlősítést” – liberális, illetve szocialista elvárásnak tekintjük, akkor talán mondhatjuk azt, hogy az előadás politikai javaslata liberális és szocialista elemek liberális többségű (már nem liberális szocialista) elegye. Ám mindezt nagy konzervatív lépés kell, hogy megalapozza: a visszatérés a jó politika modern eszméaramlatok előtti fogalmához.

Jászi csak ennyit jegyzett be naplójába az előadás estéjéről: „*A Martinovics munkáján 550 tv. [testvér] jelen. Tomboló lelkesedés. Hirdettem a visszatérést az erkölcsi alapokhoz.*” Számára az előadás témái közül ez volt a legfontosabb: hogy vissza kell térnie az emberiségnek a kategorikus imperatívusok egykori, lerombolt rendszeréhez, a természetjoghoz s ezzel együtt a politika erkölcsi szemléletéhez. Figyelemre méltó a naplójában használt ige is: „*hirdettem*”. Mintha nem politikusként vagy tudósként fogta volna fel saját cselekvését, hanem inkább paphoz vagy prófétához hasonló világi tanítóként.

Nemcsak alkati vonásra vezethető ez vissza (Litván idézi életrajzában, hogy amerikai barátja, Hamilton Fish Armstrong, a *political visionary* kifejezéssel jellemezte őt nekrológiájában),³³ hanem a különös helyzetre is: előre tudhatta, hogy beszédével nem képes elérni, befolyásolni semmiféle gyakorlati politikai lépést, így hát nem is külső, hanem belső (gondolati és erkölcsi) eredményre törekedett. S együttal, mint írásműveiben már hosszú ideje oly sokszor, „leszögezte álláspontját a jövő számára”.

Jegyzetek

1. Jászi Oszkár: ELŐADÁS 1947-BEN A MARTINOVICS-PÁHOLYBAN. Közzéteszi: Bán D. András. In: ÚJHOLD-ÉVKÖNYV, 1988/1. Magvető, 1988. 431–437. Az előadást a *Beszélő* is közzétette 1997/12-es számában.
2. Litván György: FATE CALLS ME... JÁSZI OSZKÁR 1947 VÉGI DUNA-VÖLGYI BÚCSÚLÁTOGATÁSA. *Beszélő*, 1997/12. 34–40. A világhálón olvasható változat: <http://beszelo.c3.hu/cikkek/fate-calls-me>.
3. Berényi Zsuzsanna Ágnes: „EGÉSZ CIVILIZÁCIÓNK PILLÉREI MEGINOGTAK”. A MARTINOVICS-PÁHOLY ÉS JÁSZI OSZKÁR 1947-ES BESZÉDE. *Tekintet*, 1998/4–5. 170–182.
4. Litván: i. m. 35.
5. Csécsy naplójának e részét Bán D. András idézte az előadás kommentárjában. Id. kiadás, 437.
6. Horváth Barna kiadatlan levele Jászi Oszkárhoz, 1950. július 27. OSZK Kézirattára, 419. fond, „Levelek” feliratú doboz, külön jelzet nélkül.
7. Jászi Oszkár: HUSZADIK SZÁZAD: AKKOR ÉS MOST. In: JÁSZI OSZKÁR PUBLICISZTIKÁJA. Vál., szerk. Litván György, Varga F. János. Magvető, 1982. 453–458.
8. Lásd erről Litván György tanulmányát: APÁK ÉS FIÚK. A POLGÁRI RADIKALIZMUSTÓL A KOMMUNIZMUSIG – ÉS VISSZA. *Világosság*, 1998/2. 13–17. Litván röviden Jászi-életrajzában is ismertette a vitát: JÁSZI OSZKÁR. Osiris, 2003. 422–424.
9. Lásd erről Csécsy Imrénének írott 1946. január 13-i levelét. In: JÁSZI OSZKÁR VÁLOGATOTT LEVELEI. Összeállította Litván György, Varga F. János. Magvető, 1991. 486.
10. Vö. Csécsy Imrénének írott 1947. május 13-i levelével. In: JÁSZI OSZKÁR VÁLOGATOTT LEVELEI. Id. kiadás, 506.
11. Idézi Litván: FATE CALLS ME, 37.
12. Jászi Oszkár levele Polányi Károlynak, 1946. július 22. Közzölte: Gyurgyák János–Litván György: VÁLOGATÁS JÁSZI OSZKÁR ÉS POLÁNYI KÁROLY LEVELEZÉSÉBŐL. *Medvetánc*, 1987/3–4. 333.
13. 1947. június 4–5-i naplóbejegyzését idézte: Litván: FATE CALLS ME, 36.
14. Uo.
15. Csécsy naplójának e részét Bán D. András idézte az előadás kommentárjában. Id. kiadás, 437.
16. Jászi Oszkár levele Böhm Vilmosnak, 1946. augusztus 14. In: JÁSZI OSZKÁR VÁLOGATOTT LEVELEI. Id. kiadás, 491.
17. Jászi Oszkár kiadatlan levele Csécsy Imréhez, 1935. február 14. OSZK Kézirattára, 163/1541.
18. Jászi Oszkár kiadatlan levele Csécsy Imréhez, 1939. május 7. OSZK Kézirattára, 163/1545.
19. Jászi Oszkár: A KOMMUNIZMUS KILÁTÁSTALANSÁGA ÉS A SZOCIALIZMUS REFORMÁCIÓJA. Századvég, 1989. 98. k., illetve 37.
20. Több Jászi-kutató is emlegeti a hagyatékában fennmaradt AD NATURRECHT című kéziratot, ám sajnos egyikük sem adott részletes leírást vagy elemzést róla. Jászi hagyatéka Amerikában található: Columbia University, Butler Library, Rare Books and Manuscript Division, Jasi Papers. Az OSZK Kézirattára 149. fondjának öt dobozába kerültek azok a másolatok, amelyeket Litván György készített a Butler Libraryben. Sajnos ezek közt nem találtam meg a természetjogról szóló kézirat másolatát.
21. Jászi Oszkár levele Horváth Barnának, 1952. november 4. In: JÁSZI OSZKÁR VÁLOGATOTT LEVELEI. Id. kiadás, 544.
22. Az előadás e részének A JÓ TÁRSADALOM című Jászi-tanulmány az előképe, amely Walter Lipp-

mann *THE GOOD SOCIETY* című könyve kapcsán íródott (*Századunk*, 1938). Lippmann műve maga is az 1870-es évektől számítva a kollektivisták utóbbi totalitáriussá váló közgondolkodás kialakulását, amikortól az embert leértékelő, az egyén sérthetetlen lényegét megtagadó elméletek terjedtek el: a hegelianizmus, a marxizmus, az áldarwinizmus, a spenglerizmus. Erről részletesebben is írtam: JÁSZI ÉS A JÓ TÁRSADALOM. A LIPPMANN-FELFEDEZÉS ÉS CSALÓDÁS TÖRTÉNETE. *Budapesti Könyvszemle*, 2012/3–4. 220–229.

23. A KOMMUNIZMUS KILÁTÁSTALANSÁGA ÉS A SZOCIALIZMUS REFORMÁCIÓJA. Id. kiadás, 241.

24. Jászi Oszkár levele Csécsy Imrének, 1947. május 13. In: JÁSZI OSZKÁR VÁLOGATOTT LEVELEI. Id. kiadás, 505.

25. JÁSZI OSZKÁR NAPLÓJA, 1919–1923. Sajtó alá rendezte Litván György. MTA Történettudományi Intézete, 2001. 55.

26. Oscar Jászi: DIE REVOLUTION DES NIHILISMUS. BY HERMANN RAUSCHNING. *The American Political Science Review*, Vol. 33 (1939), No. 4. 691. k.

27. Oscar Jászi: HEGEL: A HUNDRED YEARS AFTER.

The Nation, 1938. nov. 18. 541. k. Én a cikk kéziratát olvastam: OSZK Kézirattára, 419. fond, „Cikkek” feliratú doboz, külön jelzet nélkül.

28. Jászi Oszkár kiadatlan levele Brent Dow Allinsonhoz, 1933. július 15. OSZK Kézirattára, 419. fond, „Korai levelek” feliratú doboz, külön jelzet nélkül.

29. A THE LOGIC OF LIBERTY tanulmányainak nagy része magyarul e válogatásban jelent meg: POLÁNYI MIHÁLY. Vál., a bevezetést írta Molnár Károly Attila. *Új Mandátum*, 2002. 64–66., 98–109. Lásd különösen: 65., 100., 105.

30. Jászi Oszkár levele Polányi Károlyhoz, 1950. november 5. In: JÁSZI OSZKÁR VÁLOGATOTT LEVELEI. Id. kiadás, 529.

31. Franz Oppenheimer: A DEMOKRÁCIA. (A Huszadik Század Könyvtára, 55.) Politzer, 1914.

32. Az 1945–1947 közti demokráciavita legfontosabb szövegeiről röviden: Takáts József: MODERN MAGYAR POLITIKAI ESZMETÖRTÉNET. Osiris, 2007. 137–140.

33. Litván György: JÁSZI OSZKÁR. Osiris, 2003. 472.

Borgos Anna

MADZSARNÉ JÁSZI ALICE A NŐI TESTKULTÚRA ÚJ ÚTJAIN*

A mozdulatművészeti iskolák megjelenése és működése Magyarországon szoros összefüggésben zajlott a huszadik századelő modern tudományos, művészeti és társadalmi mozgalmainak hullámaival, a pszichoanalízistól a fotográfián át a baloldali és feminista mozgalmakig. Talán a legismertebb és leginkább életben tartott irányzat Dienes Valéria orkesztikai iskolája, aki filozófiai és matematikai tanulmányai után ismerkedett meg Raymond Duncan görög táncrekonstrukcióival és Isadora Duncan szabad tánccirányzatával, és hozta létre a mozdulatok tudományos rendszerét. Szentpál Olga zongoraszakot végzett, majd Émile Jacques-Dalcroze módszere nyomán alakította ki iskoláját. Számos külföldi tanulmányút után saját iskolát nyitott Kállai Lili is. Egyéni utat

* A tanulmány az ELMOZDULÁS. MUNKÁSKULTÚRA ÉS ÉLETMÓDREFORM A MADZSAR-ISKOLÁBAN című katalógusban megjelent szöveg bővített változata. (Szerk. Csatlós Judit. PIM, Kassák Múzeum, 2012. 18–46.) Köszönet Repiszky Tamás (Madzsar Alice dédunokája) szóbeli információiért és a rendelkezésemre bocsátott anyagokért.